

И. И. 986.

СТРАШНАТА БИТКА
ПРИ
КУТАНОВО
И
ПРЪДАВАНЕТО НА **СКОПИЕ**

(Споредъ описанията на руски и френски
военни кореспонденти).

ШУМЕНЪ.
Издание Ив. Лѣсичковъ
1913.

Дѣлото на балканския съюзъ.

Балканскиятъ съюзъ е безспорно едно крупно историческо събитие.

Берлинскиятъ конгресъ разкъса цѣлокупна България и остави въ властта на турцитѣ една грамадна територия, населена съ българи. Голѣми бѣха теглилата на тѣзи поробени турски поданици. Кланетата въ Турция надъ беззащитното население станаха нѣщо обикновено; тѣ хронически се повтаряха.

Другитѣ балкански народи тѣй сжшо гледаха, какъ тѣхнитѣ сънародници въ Европейска Турция гинатъ подъ тежкия хумотъ на турскитѣ бейове и на отоманското варварско управление.

Никой отъ балканскитѣ народи не бѣ постигналъ още своето национално обединение. Европа пожела, въ името на своитѣ материални интереси. Турция въ Европа да продължи още цѣли десетилѣтия своитѣ золуми и своето мизерно сжществуване.

Балканскитѣ народи далго мечтаха своето национално обединение и своето политико-икономическо, териториално и културно засилване и разширение. Но какъ да постигнатъ тѣ тия си завѣтни мечти, този идеалъ, който за много други народи е вече реалностъ. Тѣ бѣха слаби поотдѣлно: държави отъ по 3-4 милиона жители. А варварска Турция е обширна, голѣма, многобройна, разполагаща съ много богатства и срѣдства.

Пжтьтъ бѣ само единъ. Този пжть историята го

начерта отдавна, той трѣбваше да се измине. И това най-послѣ се извърши.

Обединението, съюзяването на балканскитѣ държави въ едно цѣло, въ една единствена сила най-послѣ се извърши. Този съюзъ на балканскитѣ държави се налагаше. Иначе, тѣ трѣбваше да се простятъ съ своитѣ идеали и мечти за едно национално обединение и засилване.

Балканскиятъ съюзъ отъ прѣди много години бѣ начертанъ въ умовеѣ на прѣвидливитѣ държавни мже и политици. Той на теория бѣ отдавна скициранъ; той бѣ убѣдително доказанъ отъ мнозина и той бѣше станалъ лозунгъ за нѣкои по-далековиждащи учени или политици.

Но какъ да се осъществи този тѣй много необходимъ балкански съюзъ при сѣществуването на взаимни нескончаеми ежби и спорове между балканскитѣ държави и държавници. Отчаяни отъ тѣзи взаимни каралници и гонения на балканскитѣ държави, мнозина прѣдполагаха, че балканскиятъ съюзъ тѣй и ще си остане само едно благочестиво благопожелание на нѣкои хора.

Но животътъ, суровата дѣйствителность, е посиленъ отъ всичко. Той обърна мечтата въ реалность, той влѣ въ житиѣ на теоритическата формула кръвъ и я обърна въ една практическа сжщность.

Отъ редъ години всѣка отъ балканскитѣ държави се готвѣше за онзи моментъ, когато най-послѣ смѣткитѣ съ азиатския пришелецъ трѣбваше да се разчистятъ. Всѣка година тия приготовления ставаха по-голъми, но сѣкашъ никоя отъ балканскитѣ държави не се рѣшаваше да влѣзе въ двубой съ силната нагледъ отоманската империя.

Но да се търпи тѣй, въ едно очаквачателно и само подготвително положение, това не можеше да

върви вѣчно, защото такава едно положение на работитѣ бѣше безполезно. И трѣбваше най-послѣ да се тури въ работа организираната сила и приготвения материалъ и да се свърши съ постояннитѣ терзания и главоболия, които вѣчно измжчванитѣ и постоянно поругаванитѣ Македония, Трукия и други области отъ Европейска Турция причиняваха на съседнитѣ балкански държави и народи.

А това можеше да стане, само когато балканскиятъ съюзъ си постави за близка задача да избави своитѣ сънародници отъ турската тежка властъ и нейното азиатско управление.

И тъй, образува се съюза на балканскитѣ държави. Своего национално дѣло тѣ взеха въ своитѣ собствени рѣцѣ. Не ще да се проточи дълго още старото положение; скоро се тури кръстъ върху проslуутото status quo. Последното бѣ една дива формула, която означаваше хиляди и хиляди жертви въ Евр. Турция, принесени въ нейна угода. Тази ненавидна за балканскитѣ държави формула трѣбваше да бже осмѣта и обезсилена.

Силата си балканския съюзъ прояви неочаквано и тъй бързо, че всички останаха слисани. Този съюзъ е единъ новъ европейски факторъ.

И тъй, борбата съ вѣковния душманинъ почна. Балканскитѣ държави раздѣлиха зонитѣ на своитѣ дѣйствия. Турция биде нападната отъ всички страни.

Сърбия трѣбваше да дѣйствува въ Македония и тамъ да разбие и унищожи турската папачъ. Това и стана.

Сърбитѣ навлѣзоха отъ къмъ Враня въ Турция, настигнаха турскитѣ войски при Куманово, дѣто се завърза една кръвополитна битка. Кумановската битка, наистина, бѣше една страшна и голѣма битка. Въ

нея сърбитѣ проявиха голѣмъ куражъ и умѣние. Тѣ унищожиха тамъ цѣла една турска армия, която позорно избѣга и остави на бойното поле и ранени, и топове, и муниции — съ една дума, всичко, каквото тя имаше.

Кумановската битка ще се слави въ историята, като една отъ най-голѣмитѣ битки. За нея ние даваме нѣколко интересни описания на очевидци, военни кореспонденти.

Страшната нагледъ турска сила се указа, при първото още сблъскване, това, което си и бѣше: без-силие, дезорганизация, деморализация и варварщина.

Ние ще дадемъ описания на сраженията на сръб-скитѣ войски и при Битоля и Прилѣпъ.

Страшната битка при Куманово.

I.

Сърбитъ унищожиха турцитъ.

Значението на кумановската битка за турската армия е много по-голямо, отколкото по-рано се прѣдполагаше. Махмудъ Шефкетъ паша, очевидно, не е билъ точно освѣдоменъ за силата на първата сръбска армия, а най-главното—той бѣше увѣренъ, че сръбската армия е много слаба. Той събра своитѣ сили — три дивизии и десетъ хиляди арнаути—и очакваше сърбиянето да разбие тамъ първата сръбска армия и да я изгласне назадъ къмъ Сърбия. Слѣлъ туй, Махмудъ Шефкетъ паша си правѣше смѣтката тѣй: като разбия най-силната сръбска армия, съ останалитѣ сръбски войски лесно ще се разправя. Но турскиятъ паша си направилъ смѣтката безъ кръчмаря.

За да постигне своитѣ душевни желания, Махмудъ Шефкетъ паша събра противъ сръбската войска, която оперираше на сѣверъ отъ Куманово, както и противъ онази, която идѣше отъ къмъ Кюстендилъ, такова число турски пълчиша, което би било въ състояние да ги задържи до погрома на първата сръбска армия.

Но отпорътъ, който сърбитѣ на 10 октомврий дадоха при Куманово, порази турцитѣ. Още повече бѣха тѣ изненадани при нощната атака, която турцитѣ прѣдприеха противъ сърбитѣ, като прѣдполагаха, че съ единъ нощенъ бой ще могатъ да разстроятъ слабитѣ ужъ сръбски отреди. Обаче сърбитѣ не само отблъснаха силната, енергична турска атака, но сами атакуваха турцитѣ, като развалиха не само тѣхния планъ, но и самата имъ армия изплашиха. Тѣ накараха тур-

цитѣ да разбератъ, че послѣднитѣ иматъ напредѣ си една силна армия, силна по духъ и технически добрѣ подготвена.

На другия день турцитѣ заеха своитѣ отъ порано укрѣпени позиции и застанаха въ отбранително положение. Когато сърбитѣ почнаха да атакуватъ на ножъ турскитѣ позиции, турцитѣ имаха намѣрсение вече да почнатъ отстъпление, но тѣ не можеха да отстъпятъ въ редъ, защото сръбската артилерия ги накара да го ударятъ на бѣгъ. Турцитѣ се изплашиха много, като оставиха въ ржцѣтѣ на сърбитѣ всичкитѣ си топове. Въ кумановския бой и при по-нататъшното си настѣпление, сърбитѣ взеха въ плѣнъ 61 турски топа и много артилерийски ракля. Освѣнтъ туй, сърбитѣ взеха осемдесетъ вагона съ боевъ материялъ, складове, 12 митральози—почти всичко онова, което турцитѣ имаха, тъй като конетѣ имъ бѣха избити и тѣ не можеха да го отакаратъ съ себе си.

Въ сѣщото туй врѣме, когато турската армия при Куманово прѣтърпѣ този погромъ, сѣвернитѣ сръбски войски не само не бѣха задържани, но турцитѣ понасяха навсѣкждѣ поражения и бѣгахъ.

При Сѣница сърбитѣ можахъ да взематъ тъй сѣщо 17 топа. Въ сѣщото врѣме българската армия, която трѣгна отъ Кюстендилъ, прѣвзе Егри-Паланка. при Страница разби турцитѣ, взе Кратово и се запъти за Скопие.

По такъвъ начинъ планътъ на турцитѣ бѣше съвсѣмъ разваленъ. Армията имъ бѣ деморализирана, артилерията—изгубена, а тъй сѣщо и материяльтъ.

Загубитѣ на турцитѣ при Куманово сж грамадни. Маса трупове останаха на бойното поде, на мѣста нарупани на цѣли купища.

Его единъ епизодъ, който характеризира сръбската армия. Единъ полкъ останалъ безъ патрони. До турскитѣ позиции имало още около 600 крачки. Сърбитѣ, за да не се издадатъ, че нѣматъ патрони, хвърлили се противъ турцитѣ въ атака на ножъ и взели позициитѣ.

* * *

Турцитѣ оставиха при Куманово и въ Скопие

около 70,000 пушки и няколко милиона патрони, огромно количество припаси и боевъ материалъ.

Въ битката при Куманово, дѣто турцитѣ бѣха заели идеални отбранителни позиции, е рѣшена, както стана ясно, участиѣта на цѣлата македонска армия. Кумановската битка е равностойна за турцитѣ по резултатитѣ си съ косовската, дѣто прѣди повече отъ 500 години сѣрбитѣ изгубиха своята държавна самостоятелностъ, а турцитѣ станяха господари на цѣлия Балкански полуостровъ.

Кумановскитѣ позиции, дълги 20 и широки 12 километра, при туй добръ укрѣпени, бѣха взети съ пристѣпъ отъ сѣрбскитѣ войски, въпрѣки проливния дѣждъ, който валѣ прѣзъ всичкото врѣме.

Цѣлото поле, отъ Табановецъ до Куманаво, е покрито съ трупове на турци и арнаути. И загубитѣ на сѣрбитѣ бѣха твърдѣ голѣми.

Борбата бѣше страшна. Турската 80-хилядна армия, която се би при Куманово и която твърдо вѣрваше, че ще разбие сѣрбитѣ и ще замине слѣдъ туй веднага къмъ Враня, — тази турска армия вече не съществува. Остатѣци отъ тази голѣма армия, вече деморализирани, избѣгаха къмъ Велесъ, Прилѣпъ и Битоля, прѣслѣдвани отъ сѣрбскитѣ войски. Много отъ турцитѣ се прѣдадоха.

Срѣдъ боя при Куманово албанцитѣ почнаха масово да се прѣдаватъ и да си даватъ орѣжието.

* * *

Споредъ точно провѣрени данни въ боя при Куманово отъ страна на турцитѣ взелъ участие цѣлия скопски корпусъ, състоящъ се отъ три дивизии, 13 дивизия отъ солунски корпусъ, 16 и 17 дивизия отъ битолския корпусъ, всичкитѣ три стрѣлковы полкове и цѣлата артилерия на горнитѣ три корпуса.

Тѣй че, въ този бой е разбита цѣлата турска македонска армия, съ което се обяснява и страшната деморализация и паника, които обхванаха слѣдъ кумановския бой турската армия, която напусна цѣлата си артилерия и всичкитѣ си позиции, дѣто тя би могла още да се позадържи.

Турцитѣ оставиха на бойното поле около 6000 убити. Числото на раненитѣ имѣ е по-голямъ и не е точно установено.

II

Сръбската артилерия изуми турцитѣ.

За *кумановския* бой ето какви свѣдѣния дава И. П. Табурно, воененъ кореспондентъ, който е ималъ възможността лично да наблюдава боя.

„Рано сутринта, разказва Табурно, азъ заминахъ, заедно съ началника на санитарната и интендантската частъ на сръбската армия, на поле-сражението. Валѣше дъждъ. Врѣмето бѣше мрачно и влажно. Отъ мѣстото на нощуването ни до кумановското поле имаше около 15 километра. Още на сръдпѣжта ние почнахме да срѣщаме ранени и контузени. Подиръ половинъ часъ ние бѣхме вече въ Куманово.“

Табурно се качилъ на една височина, отдѣто наблюдавалъ боя. Отъ двѣтѣ страни е имало около 200,000 войска. Около 400 топа гърмѣли.

„Боятъ се почна при неблагоприятни за сръбскитѣ войски условия. Една непроницаема мъгла не даваше възможностъ на сръбската артилерия да работи. Главнитѣ турски сили упорито насилыха къмъ лѣвия сръбски флангъ и имаше минути, когато изглеждаше, че сърбитѣ ще отстъпятъ. За щастие, пѣхотата можа да издържи първия нагискъ и, като се поуправи, послѣ сама прѣмина въ настѣпление. Прояснилото се небе освѣти полето. Артилетията се ориентира и нейния убийственъ огънь накара турския корпусъ да трепне.“

Ето какво е станало слѣдъ този моментъ

„Пѣхотата, движейки се нанаярѣдъ, не се окопа.

Нѣмаше време. Легнатъ, стрѣлятъ, прибѣгнатъ нѣколко крачки, отново залѣгнатъ и пакъ прибѣгватъ и напръдватъ. Наоколо двѣстъ крачки се чува командата „напръдъ на ножъ“ и турцитѣ бѣгатъ.

Въ времето на боя при насъ дотърчаха офицери и питаха, дѣ могатъ се намѣри патрони, защото 17 полкъ останалъ само съ ножове. Потърсиха, но не намѣриха патрони. Азъ взехъ да наблюдавамъ този полкъ и си мислѣхъ: хубаво ще бѣде да ударятъ „на ножъ.“ Около 500 крачки има отъ полка до турскитѣ окопи. Току-що помислихъ туй, и азъ видѣхъ, че офицеритѣ размахаха саби и полкътъ се втурна „на ножъ“. Ударътъ бѣше страшенъ, турцитѣ не можаха да се задържатъ. Обръщамъ бинокла на друга страна и виждамъ: турската батарея застанала на желѣзния пѣтъ и открива огънь върху сръбската колона. Снарядитѣ падатъ въ самата колона. За мигъ отрядътъ се поколеба, разпрѣсна се и частъ отъ войницитѣ се повърна. Но това бѣ само за мигъ.

Между туй батареята изведнажъ млъкна. Гледамъ надъ нея цѣлъ облакъ пушекъ се подига. Послѣ се узна, че батареята бѣше унищожена отъ сръбската артилерия.“

Когато послѣ Табурно отишелъ да разгледа тази турска батарея, картината е била потресна. Цѣлата прислуга и всичкитѣ коне били избити. Турцитѣ изгубиха на разни мѣста десетици подобни батареи. Всичко сърбитѣ заловиха 158 орджия.

„Поражението бѣ пълно. Мжчно е дори да се обясни гибелта на тѣхната стохиладна армия. Тя бѣше добръ снаряжена, въоръжена по-добръ отъ сръбската — съ изключение на артилерията — и войницитѣ се биеха храбро. Все пакъ бѣгството на турцитѣ бѣше паническо.“

Единъ старъ турски полковникъ съ сълзи казалъ на Табурно: „Сръбската артилерия побѣди. Когато шрапнелитѣ взеха да се прѣскатъ надъ войскитѣ, когато войницитѣ не можеха даже да разбератъ, отъ дѣ пада този огненъ дъждъ, когато свиренето на куршумитѣ, хриптенето на шрапнелитѣ и тѣтнежа на избухващитѣ голета се слѣ въ единъ общъ, зловѣщъ адски шумъ, тогава всички изтрѣпнаха.“

Когато Табурно отишелъ въ Куманово, тамъ вече сръбска войска не е имало. Цѣлата армия заминала по-нататъкъ, прѣслѣдвайки неприятеля. Ужасна картина прѣставлялъ града отъ себе си. Напускайки града, арнаутитѣ извършили неописуеми звѣрства. По улицитѣ се въртали трупове на старци, дѣца и жени, всички осакатени и омърсени. Въ единъ зимникъ били намѣрени 12 трупа, това е било цѣлото сѣмейство, намѣрени отъ арнаутитѣ въ тѣхното убѣжище и безжалостно изклани.

Ясно става, защо арнаутскитѣ села не бѣха пощадени отъ срабскитѣ селени. Сръбскитѣ войски напразно се мъчеха да задържатъ своитѣ сънародници въ желанието имъ да отмъстятъ на стария врагъ.

— Застрѣляйте ни, казваха сръбскитѣ селени—, но ние не можемъ да понасяме това.

Прилъпскиятъ бой е станалъ при извънредно тежки условия. Обстановката прилича на Шишка. Турската армия, макаръ и малобройна, закърточила се въ такива отвѣсни твърдини, че сърбитѣ е трѣбвало да ползятъ, за да ги стигнатъ. Като си помагали единъ другиму, изкачвайки се по ржцѣ или съ кръстосани пушки, сърбитѣ упорито напредвали.

Не само артилерията бѣше прѣвъзходна, пѣхотата въ нищо не ѝ отстъпваше.

Чулно единство царуваше въ сръбската армия. Пѣхотниците, като минавали край толоветѣ, спирали се прѣдъ тѣхъ, като прѣдъ икони. „Ето, това сж нашитѣ защитници“, казвали войницитѣ.

Артилериститѣ пѣкъ непоколебимо вѣрваха въ своето вѣрно прикритие — пѣхотата.

Народътъ сръбски радостно посрѣщалъ обявяването на войната. По високитѣ баирища били запалени сигнални огньове, къмъ които отъ всички страни потеглили запаснитѣ. Не се чували оплаквания, не се виждали сълзи. . . .

III

Ужасния огънъ на сърбитѣ.

Единъ руски кореспондентъ дава слѣднитѣ подробности за боя при Куманово.

„Сега чакъ станаха известни силитѣ на турцитѣ при кумановския бой, точнитѣ резултати отъ побѣдитѣ на сръбката войска и значението имъ. Както е известно, тукъ участвуваха три турски корпуса: солунския, падъ командата на Карасайдъ паша, битолския подъ командата на Джавидъ паша, косовския, подъ командата на Фетхи паша, който и командуваще армията. Състава на корпуситѣ не бѣше пълнен. Отначало въ Куманово имаше всичко двѣ дивизии. Останалата войска се намиралаше на Овче поле и въ Скопие. Слѣдъ това турцитѣ съсрѣдоточиха всичкитѣ свои сили при Куманово, за да си укрѣпятъ позициитѣ. Редовна войска тукъ се намиралаше около 55,000 освѣнъ доброволцитѣ и арнаутитѣ, които бѣха не помалко отъ 15,000. Турцитѣ бѣха напълно убѣдени, че ще побѣдятъ и че ще прѣслѣдватъ сърбитѣ до самитѣ граници на Сърбия. Сръбскитѣ войски бѣха помалко отъ турскитѣ. На 10 октоврий турцитѣ направиха едно жестоко настѣпление и нанесоха силни удари на лѣвия сръбски флангъ. Понѣкога атакитѣ бѣха тъй силни щото изглеждаше, че сръбскитѣ войски не ще можатъ да се удържатъ на позициитѣ. Но въ боя бѣха влѣзли прѣсни сили и накараха турцитѣ да отслабятъ атаката си. Въ сжщностъ, участъта на турската армия бѣше рѣшена още на 10 октомврий прѣзъ деня. На 11 октоврий сръбитѣ минаха въ настѣпление и съ своята храбростъ и умѣли маневри обѣркаха турцитѣ, които, като не издържаха енергичния натискъ, почнаха да отстъпятъ отъ позициитѣ си. Смѣлото настѣпление на сръбитѣ и огъня на артилерията и пѣхотата

докараха турцитѣ до пълно разстройство, което се обърна въ небивала паника. Не може да се прѣдаде цѣлата картина на тази паника. Турцитѣ изгубиха цѣлата артилерия и всичко, което трѣбваше да се отведе съ коне, тѣ го отведоха съ трена до Скопие и едвамъ спасиха 10 планински орждия.

Единъ турски щабъ-офицеръ ми каза, че огъня на сърбитѣ е билъ тѣй силенъ и тѣй точенъ, че никой не би могаль да го понесе. Той добръ знаеялъ, че сръбската артилерия е прѣвъзходна, но не прѣдполагаль, че пѣхотата е тѣй безстрашна. Тя вземаше почти всѣка позиция съ атака на ножъ. Ни едно голѣмо сражение не е давало тѣй много убити отъ артилерийски огънь. Сръбската армия въ кумановския бой се въоушевяваше отъ съзнанието, че трѣбва да побѣди, което караше всѣки войникъ да върви напредъ.

Турскитѣ войници хвърлиха пушкитѣ си и се разбѣгаха на различни страни. Само една малка частъ и офицеритѣ отстъпиха по желѣзния пѣтъ.

Частъ отъ турската войска се съсрѣдоточи при Велесъ и се опита да се съпротивлява, но достатъчно бѣха нѣколко залпа отъ сръбската конна батарея и кавалерия и турцитѣ уфейкаха. Въ сжщото врѣме, когато турската войска бѣше разбита, Фетхи паша съобщава официално въ Скопие, че сръбскитѣ войски сж разбити, че сж отстъпили въ безредие и че сж захвърлили артилерията и обозитѣ си. Въ Скопие турцитѣ се нахвърлиха върху християнитѣ. Руския генераль консулъ взе голѣмо участие въ запазването на християнския животъ, като рискува своя собственъ животъ. Едва на 13 октомврий почнаха да пристигатъ въ Скопие извѣстия за турското поражение, появи-ха се бѣгълци и въ града почнаха да се страхуватъ отъ клане отъ страна на озлобенитѣ отстъпвающи турци. Мѣстниятъ валия отиде въ руското консулство и поиска защита. Консултътъ му прѣдстави своя екипажъ, но тѣлпа отъ арнаути нападна екипажа, уби секретаря на валията и рани консулския фойтонджия. Валията се върна въ консулството. Консултътъ съ гавазина си заведе валията на гарата и той замина съ трена.

IV.

Планътъ на сърбитъ напълно сполучи.

Турцитъ не бѣха въ състояние 'да се защищаватъ, поради разстройството въ всичкитъ имъ части, отстѣпили отъ Санджака и Куманово къмъ Егри—Паланка, защото втората сръбска армия овръме се яви както и вслѣдствие голѣмитъ дъждове. Пѣхотинцитъ газиха, изъ кални пѣтища и по обущата имъ се залѣпяха кални буци по цѣли килограми тежки. Но все пакъ сърбитъ можаха тѣй скоро да прѣминатъ туй пространство, въпрѣки борбата имъ съ турския ариергардъ, защото армията на прѣстолонаслѣдника разумно се разпореци въ кумановския бой съ своитъ сили. По такъвъ начинъ частъ отъ войската бѣше бодро за прѣслѣждане на неприятеля.

На 13 октомврий по обѣдъ армията на прѣстолонаслѣдника стигна до Скопие. Завърза се бой съ турскитъ части, които прикриваха отстѣпленieto на Махмудъ Шефкета, който не можа своеврѣменно да изостави Скопие и позициитъ около него, защото сърбитъ го настигнаха съ своята голѣма бързина. Боятъ се продължи около часъ и половина. Турцитъ отстѣпиха, като оставиха на бойното поле 20 топа. Тѣй че, турската армия, която се би при Куманово и Скопие, изгуби цѣлата си артилерия.

Слѣдъ 2 часа при прѣстолонаслѣдника се яви една депутация отъ скопскитъ европейски консули съ молба да влѣзе въ града и да установи тамъ редъ, тѣй като въ Скопие бѣше настанала вече цѣла анархия.

Сръбската кавалерия, подъ началството на князь Арсенія, не изпусна изъ прѣдъ очи отстѣпващата турска войска.

Докато плановѣтъ на Махмудъ—Шефкетъ паша пропаднаха, сръбския планъ се напълно реализира.

Идещата отъ сѣверъ сръбска армия трѣбваше да заеме Призрѣнъ, кочанския проходъ и да се отпрати къмъ Скопие за по нататъшно общо дѣйствиe сж първата сръбска армия.

А послѣдната, съгласно плана, трѣбваше да замине къмъ Куманово, да разбие тамъ турцитѣ и рѣшително да продължи пътя си къмъ Скопие и ако турцитѣ се концентриратъ тамъ или пъкъ по на юго-изтокъ, да бждатъ изтласкани съ помощта на пристигналитѣ други сръбски армии. Втората сръбска армия, заедно съ българитѣ, тръгна отъ Кюстендилъ и трѣбваше да заеме Егри Паланка, Кратово и Кочани, като изласка отъ тамъ турцитѣ; послѣ да обходи Овче поле, тъй като имаше основание да се прѣдполага, че Махмудъ—Шефкетъ ще събере тамъ силитѣ си. Ако ли послѣдния приеме едно сражение при Скопие, втората армия трѣбваше да прѣсече пътя на отстъпващитѣ турци по желѣзния пътъ.

Всичкитѣ сръбски армии, като на маневра, въпръжки лошото врѣме, точно изпълниха своитѣ задачи.

Ето защо, на Шефкета, слѣдъ поражението и разстройството на неговитѣ главни сили при Куманово, не му остана нищо друго, освѣнъ да отстъпи на изтокъ отъ Скопие, но, благодарение силния натискъ и упоритото прѣслѣждане отъ страна на първата сръбска армия, Махмудъ—Шефкетъ паша не успѣ да отстъпи въ редъ и той го удари на бѣгъ.

Успѣхитѣ на сръбската армия сж поразителни, както въ маневрено, тъй и въ боево отношение. Турцитѣ имаха около 100,000 души войска и тѣ съ такава голѣмо число и такива чудесни позиции биха могли да задържатъ една войска, три пъти по-голѣма.

Турцитѣ изгубиха въ кумановския бой и по-послѣ 64 топа и много боеви материялъ. Тѣ не можаха вече сериозно да се противопоставятъ.

Но турцитѣ отначало—разбира се, прѣди битката—бѣха тъй увѣрени въ своя успѣхъ и че ще раз-

биятъ сърбитѣ, че даже си приготвили всичко необходимо за тържественото си влизане въ Враня.

Но сѣдбата жестоко се подигра съ тяхъ, Защото сѣдбата е приятелъ на смѣлия и силния.

U.

Куманово слѣдъ поражението на турцитѣ.

Слѣдното описание на кумановския бой ни дава кореспондента на в. „Matin“. Този кореспондентъ е билъ наедно съ единъ очевидецъ на тази война и затова неговото описание е най-вѣрно.

Ние трѣбваше да заминемъ за бойното поле още онзи день, но едва вчера (8 октомврий) тръгнахме. Азъ пътувахъ съ г-нъ Пантеличъ, който, въ качеството си на аташе при щаба, имѣ възможность да види славнитѣ епизоди отъ тази война.

Ние, прочее, напуснахме Враня и слѣдъ нѣколко минути отиваме въ Ристовацъ, граниченъ градъ, дѣто турцитѣ, които два дни прѣди избухване на войната, атакуваха сръбскитѣ постове, бѣха отблъснати.

Трена бавно се движи и ние всѣка минута срѣщаме други тренове, които носѣха войски.

Нѣкой отъ нашата компания каза:

— Ние сме вече въ Турция.

— Не, отговори седналия на срѣща му човѣкъ, ние сме въ Нова, или по-добрѣ въ Стара-Сърбия.

Ето и Зибеча. Само една кѣща бѣше останала: телеграфното здание. Тази кѣща бѣше пункта, върху който турската батарея се цѣлѣше. Тя бѣше съсирана, но пионеритѣ я скърпиха наново, ала дърветата наоколо бѣха буквално изсѣчени отъ гранатитѣ.

На Бояновча гарата е пуста. Вичко бѣше напуснато отъ турцитѣ въ тяхното бѣгство. Надѣсно отъ пѣтя нѣколко купчинки означаватъ гробоветѣ на 200 убити турци.

Сърбитъ въ Турция. Ние напускаме Бояновча, дѣто много кѣщи бѣха изгорени отъ турцитѣ. По дължината на пѣтя азъ виждамъ слѣдитѣ, оставени отъ сръбскитѣ войски, което свидѣтельствува добръ ва енергията на извършената атака. Навсѣкждѣ въ тѣзи мѣста работата бѣше подкачена, но работницитѣ носѣха пушкитѣ съ себе си.

Въ Бигаджа, слѣдната станция, много кѣщи още горѣха и единъ голѣмъ облакъ отъ димъ затуляше слънцето. Многобройни конни патраули кръсотосваха улицитѣ, защото се страхуваха, че фанатичнитѣ турци могатъ да прибѣгнатъ до изтѣпления.

Слѣдъ туй стигаме въ Печово, дѣто имаше болница за раненитѣ при Куманово. Инсталираха тамъ и телеграфа. Минава единъ тренъ, натѣпканъ съ материялъ за направа на единъ мостъ.

Ние пристигнахме въ Табановичъ. Два три километра отъ тази именно станция дѣсното крило на сръбската армия, подържана отъ артилерията, тѣй искусно нападна турскитѣ батареи, че тѣ, разположени на съседнитѣ висоти, бѣха изтикани много бързо. Гарата не бѣше твърдѣ много пострадала. Тренътъ спира и командувачиятъ генералъ имѣ разговоръ съ единъ офицеръ. Той се връща въ трена, който трѣгна за Скопие, като ни остави въ полето на кумановския бой.

При топоветъ Крупъ, напуснати отъ турцитѣ. Тѣзи топове лежатъ тамъ мълчаливо, готови за стрѣлба, но турцитѣ въ своя страхъ даже не сколашали да ги затѣкнатъ. По земята се търкаляха гранати, фесове, кървави парцали, нѣкакви бѣлѣжки на нѣмски.

По-нататкъ имаше изтърбушени коне, около които сега кучетата рѣмжаха. Трѣбва да се прѣдположи, че турцитѣ сѣ били добръ изплашени, щомъ сѣ спрѣли на толкова лоша позиция. И наистина, тѣ бѣха установили батареитѣ си на полето до подножието на единъ хълмъ, заетъ отъ сръбската артилерия. Сръбскитѣ колони можаха по такъвъ начинъ да дѣйствуватъ съ голѣма леснина.

Гледката на това бойно поле бѣше сърцераздирателна. Вонята отъ труповетѣ бѣше непоносима.

Вече 12 километра минахъ на конь. Навсѣкждѣ азъ срѣщахъ само гробища и трупове. Навсѣкждѣ една и съща ужасна гледка. Само единъ конь скита въ тази пустиня.

Азъ стигамъ до Куманово, но въоръжени войници ме спиратъ. Тѣ ме взеха сигурно за турчинъ. Азъ имъ казахъ, че съмъ французинъ и тогава тѣ побързаха да ми стиснатъ ръцѣтъ и ме завесждатъ при тѣхния началникъ. Азъ го изненадахъ, когато той обѣдваше и той ме покани да си взема отъ яденето. Дава ми и да пия. Азъ пихъ на драго сърце за тѣхнитѣ успѣхи.

Началникътъ ми обясни, че той е пратенъ съ войници тукъ, за да погребе труповетѣ и да изгони мародеритѣ. Той просто ме бѣше помислилъ за такъвъ! Ние сме близо до чифлика на Фетхи бей, дѣто турцитѣ клада жени и дѣца. Каква печална картина бѣше сега този чифликъ!

Нѣколко жени, които перѣха, дойдоха да ме поздравятъ. Тѣ много се радваха, задѣто бѣха избавени отъ турцитѣ.

Азъ напуснахъ фермата, която е почти цѣло село и се запжихъ за Куманово, едно минаре на който се виждаше вече.

По пътя азъ видѣхъ счупени кола, сандѣци пълни съ муниции, гранати, пушки, шатри, напуснати отъ бѣгащата войска.

И все пакъ какви хубави позиции имаха турцитѣ за своя защита. Не, тѣ избѣгаха прѣдъ тактиката и куража на сръбскитѣ войски.

Азъ влизамъ вече въ Куманово. Единъ умрѣлъ конь се изпрѣчилъ на пътя; едно четиригодишно дѣте играе самичко наоколо. Улицата, по която минавамъ, е пуста и никой не се вижда. Само опустошение и нищо друго.

Печални сцени въ Куманово. Азъ искамъ да влѣза прѣзъ една врата, но не мога. Азъ насилямъ вратата, но напразно. Задъ нея единъ трупъ я притиска. До него една усмѣйна кукла се търкаля. Дѣ е дѣтето, което е играло съ нея? И то сигурно е умрѣло.

Три кучета и една котка сж живитѣ твари, които азъ намѣрихъ въ тази къща.

Ето ме въ центра на града. Много къщи иматъ на стѣнитѣ си кръстове, а други пъкъ мѣсець. Но турцитѣ не сж пощадили никого; тѣ сж убивали еднакво и християни, и турци.

Въ туй врѣме азъ виждамъ, какъ гарванитѣ грачатъ надъ града. Тѣзи хиляди гарвани грачатъ жално, ужасно.

По всички прозорци се вѣятъ сръбски знамена.

Ето една джамия, почти съборена. По-нататѣкъ има много разбити къщи. Нѣколко дюкяни сж вече отворени и млади момчета продаватъ сухо грозде и тютюнъ на войницитѣ.

Срабскиятъ войникъ. Ако сте цивиленъ, не се опитвайте да купите хлѣбъ или месо. Не, и съ много пари нищо не можешъ си купи въ Куманово. Войскитѣ живѣятъ отъ храната, която имъ се дава въ казармата. И ако не бѣха ме нахранили сръбскитѣ войници, азъ хубаво щѣхъ да гладувамъ. И тѣ нищо не ми взеха.

Мръкна се. Голѣми кervани циркулиратъ; тѣ се връщатъ отъ Велесъ. Тѣ носятъ припаци и муниции на войскитѣ, които се биятъ понастоящемъ. Всичко туй става прѣзъ нощъ, по единъ чудесенъ редъ. Наоколо има цѣли цигански села. Тѣзи орди влачатъ съ себе си всичко. Тѣ потърсиха протѣкцията на сърбитѣ.

Три километра ме дѣлятъ отъ гарата, отдѣто азъ ще замина за Скопие. Азъ прѣсичамъ линията на бивуацитѣ, чиито огнeve образуватъ въ нощта една хубава гледка. Азъ чувамъ свирене — това е провѣрката.

Най-послѣ стигнахъ на гарата. Залитѣ за чакане бѣха натѣпкани съ войници, но нѣмаше дѣ да се спи. Една шатра, близо до полевата болница, ми даде подслонъ до сръднощъ. Азъ се опяхъ къмъ гарата, вѣрвайки на обѣщанието на началника на гарата, че ще има тренъ. Но тренъ не дойде и азъ прѣкарахъ нощта, легналъ на земята до единъ огънь.

Въ 5 часа сутринята най-послѣ азъ напущамъ Куманово. Гарата е натѣпкана съ планински топове, взети отъ неприятеля, съ муниции и др. т.

Азъ съмъ въ единъ воененъ тренъ, въ единъ фургонъ, пълненъ съ солдати.

Тѣ ми посочиха мѣстото, дѣто се е намиралъ ла-

гера на турцитѣ. Още се виждатъ мѣстата на шатритѣ. Виждатъ се тъй сѣщо малкитѣ окопи, направени отъ сѣрбитѣ на бойното поле. Малка трапчина, прѣдъ която има натрупано малко прѣстъ—ето кое пази сѣрбитѣ отъ неприятелския огънь

Турцитѣ биха могли тука и до сега да стоятъ. Защото тамъ имаше хѣлмове, коитѣ бѣха естествени непрѣвзимаеми укрѣпления

Ето най-послѣ Скопие. Улицитѣ сѣ пълни съ хора, войници, които биватъ изглеждани отъ турцитѣ (млади и стари) съвсѣмъ безучастно. Една дивизия съ развѣто знаме и съ музика начело отива къмъ Велесъ, противъ неприятеля.

VI.

Заловена прѣписка на турската армия.

Срѣбската разузнавателна служба, между другитѣ заловени документи, намѣрила прѣписката на турския военачалникъ, относяща се къмъ сраженията при Куманово.

Първата телеграма била отправена на 10 октомврий отъ Зекки-паша, главната квартира на когото бѣше въ Велесъ, до главнокомандующия Али-Риза паша, квартирата на когото бѣше въ Солунъ.

Отъ тази прѣписка става ясно, че главнокомандующиятъ на военния македонски театръ билъ Али-Риза паша, а не Махмудъ Шефкетъ, както писаха вѣстниците. Командующъ при кумановскитѣ сражения билъ Фетхи-паша.

Първата телеграма гласи, че турския корпусъ подъ командата на Кара-Сеида, Джавида и Фетхи-паши прѣдприелъ настѣпателно стратегическо движение, нападналъ срѣбската войска, разбилъ я и я заставилъ да отстъпи къмъ Ристовацъ. Прѣдполага, се че тази телеграма е била пратена прѣдварително, защото турцитѣ бѣха увѣрени въ този резултатъ, бѣха увѣрени, че ще побѣдятъ.

Характерна е телеграмата, изпратена отъ Али-Риза паша до Иса Болетинацъ на 11 октомврий.

„До сега вие получихте отъ военнитѣ магазини 63,000 пушки и нищо не направихте. Прищина падна. Това е поражение и срамъ за държавата и народа и оскърбение за отоманското оръжие. Дѣ сж вашитѣ многообщающи увѣрения? Сега въ краенъ случай, побързай да организирашъ чети, които да безпокоятъ и разстройватъ неприятеля, щомъ вие не сте били способни да се сражавате.“ Въ този сжщия день Зекки-паша телеграфиралъ на командующия, че заповѣдалъ на Джавидъ-паша, съ своя шести корпусъ да засбиколи лѣвото крило на сърбитѣ, на които той вече билъ нанесълъ чувствително поражение и да имъ прѣкъсне отстъплението. Той се надѣва слѣдъ два часа да има извѣстие за успѣха на Джавида.

На другия день, рано сутринята, той телеграфира на главнокомандующия:

„Вече ви съобщихъ, че главното сражение се продължава до 12 часа. Нашия седми корпусъ много пострада. За да му помогна, заповѣдахъ на Джавида да направи стратегическа маневра къмъ лѣвото крило на сърбитѣ, да ги заеме до толкова, че да освободи пѣтя на отстъпление на седмия корпусъ. Фетхи паша заповѣдалъ бавно да отстъпватъ съ него разпокъсанитѣ части. Когато Фетхи-паша далъ заповѣдъ за общо отстъпление, боятъ билъ въ разгара си, седмия корпусъ билъ подхвърленъ на адски огънь отъ сърбитѣ и слѣдъ заповѣдта за това отстъпление, корпуса го завладѣла паника. Солдатитѣ бѣгали, безъ да знаятъ и тѣ сами наклѣтъ, само да се спасятъ отъ страшния огънь на неприятеля. По този начинъ този корпусъ е съвършено унищоженъ и солдатитѣ въ бѣгството си захвърлили числящитѣ при корпуса 150 орѣдия, боеви материалъ, съѣстни припаси и пушки. Малкъ остатъкъ отъ войската избѣгала въ Скопие. По този начинъ, планътъ на Джавидъ паша съвсѣмъ не сполучи. По-нататъшната сѣдба на частитѣ ми е неизвѣстна. Ние не сме въ състояние да продължаваме боя съ неприятеля. Съ душевна болка ви съобщавамъ днесъ официално загубитѣ въ главното сражение на македонския театръ на войната.“

На тази телеграма Зекки-паша получилъ слѣдующия отговоръ отъ главнокомандующия; „Загубитѣ на главното сражение дълбоко ме огорчиха и душата ми е прѣпълнена съ скърбъ. Военното шастие този пътъ бѣше на страната на неприятеля. Прѣпоръчвамъ ви да се примирите съ съдбата и храбро да понесете тежките моменти отъ създаденото положение. Отпратете по възможность повече войска отъ петия корпусъ на помощъ на Скопие. Азъ ще се постарая също да ви изпратя войска отъ тукъ. Да ви помогне Господъ.“

Въ този сѣщия день дошлиа отъ Скопие Фетхи-паша телеграфира на главнокомандующия:

„Току що се върнахъ отъ бойното поле, дѣто стана главното ни сражение. Седмия корпусъ е съвсѣмъ унищоженъ. Малкото спасени сж деморализирани и се намиратъ близо до Скопие. Мжча се отъ тѣхъ да образувамъ нѣколко роты. Другиденъ, въ петъкъ, ще продължа организацията съ цѣль, доколкото мога, да попрѣча на завземането Скопие отъ неприятеля.“

Главнокомандующиятъ отговорилъ: „Фетхи-паша се намира въ отчаяние отъ загубитѣ при главното сражение. Такива случаи ставатъ на война. Моля ви да защитите Скопие. Пращамъ ви, доколкото мога, прѣсни войски.“

На 12 октомврий Фетхи-паша телеграфиралъ на главнокомандующия: „Операцията съ седмия корпусъ на Джавидъ-паша не сполучи, вслѣдствие отсъствие на дисциплина въ теговската редифска дивизия, която, като получи заповѣдъ за отстъпление, обърна на бѣгъ прѣвъ линията, разпространявайки навсѣкждѣ паника и увеличайки слѣдъ себе си всичкитѣ части. По този начинъ нашето главно сражение е изгубено. Всичко, което можеше да се събере отъ останалия разстроенъ корпусъ и редифския баталионъ едва достига 40,000. Пратихъ мулета и духовни лица изъ Санджака да извикатъ всички способни за оружје лица да защитятъ родината си. До сега се явиха около 15,000 върни арнаути, които сж рѣшили да защитятъ родината си до край. Войската на Джавида е готова да защитава Скопие.“

Прѣдаването на Скопие.

III

Скопие се прѣдаде безъ бой.

Ето какъ описва прѣдаването на гр. Скопие кореспондента на „Р. Вѣдомости“. „Скопие бѣше прѣпълненъ съ войски и съ всѣкакъвъ приходель народъ. Всичко, което можеше да се яде, бѣше вече изядено, дървата изгорени. Каруци не можешъ намѣри, наскоро дошлитъ изпадна изведнажъ въ „боево положение“.

Рано сутринта се събуждамъ отъ студъ и неудобства въ моята импровизирана постеля. Навънъ вали дъждъ. Моитъ съсѣди още спятъ. Безъ съжаление напускамъ стаята. По улицитъ вече има движение. Скитатъ кой знае накѣдъ до колѣнитъ въ калъ войници, измжчени, съ уморенъ и апатиченъ видъ. Бѣгатъ по улицитъ съ конетъ си кавалеристи и обсипватъ минавачитъ съ калъ. Трупатъ се мирнитъ мѣстни албанци съ своитъ изпокъсани дрехи. Минаватъ най разнообразни и живописни фигури. Скопие понастоящемъ е типиченъ турски градъ. Тѣсни улици, задънени сокаци, селски стари кѣщурки, притиснати една до друга, рѣшетки до половината на прозорцитъ, високи минарега по джаминитъ, голѣми гробища въ центра на града, изпѣстрени съ осамотени камъни съ чалмалии върхове, скитащи безъ ступани кучета. Навсѣкѣдъ наблюдавамъ смѣсъ отъ случайно донесена западна култура и мѣстна дивотия — европейски палта, облечени на бърза ржка върху още незахвърлени източни халати.

Азъ отивамъ къмъ руското консулство, отдѣто искамъ да науча подробности за прѣдаването на Скопие. Генералниятъ консулъ ме посрѣща радостно и

любезно. Той, както и останалите там европейци, пръживляе тежки минути. Местното мюсюлманско население отдавна е изгубило доверие във военните доблести на турската армия и турските генерали. Скоро след битката при Куманово, въпреки официалните лъжи на Фетхи паша, скоро истината е станала известна на всички. Градът почнал да се вълнува. Свикано било едно извънредно събрание на мюсюлманските ногабили във една джамия. Митингът се разлял: една част от събраните искала градът да се съпротиви до последни сили, а другата част твърдяла благоразумно е искала градът да се предаде.

Между това градът се изпълнил с българи турци от съседните села. Жени и деца под дъжд и сняг ходили по улиците, гладни и голи. Русият консул наел една къща и поместил там около 400 души. Местните мюсюлмани постоянно ходили при руския консул, от когото молили защита от самите турци, защото печалният герой при Куманово, Фетхи-паша, заявил неочаквано, че ще защитава града с оръжие въ ръка. Скопските власти почнали да залавят всички „неблагонадеждни лица“ и най-много онези, които наговявали Скопие да се предаде без бой. Но ненадълго Фетхи-паша сам изчезнал от града, без да направи никакви разпореждания. Вълненията се усилили. На руския консул съобщили, че въ затвора има бунт и че там се чувала стрелба. Консулт побързал към затвора. Като получил позволение да влезе, той видял там тъжна картина: въ огромния двор имало сума желъзни клетки, съкащи че е било звърилица, от които се носели дивни вопли и проклетия. Изпашените войници с пушки се трупали около вратите. „Това тв правят от глад, обяснил надзирателя на затвора; нашият хлѣб се свърши и тв вече от два дни гладуват.“ Тогава руския консул поискал, незабавно да се пуснат политическите затворници. След обикновените турски протакания най-после това искане било изпълнено. Арестованите почнали да излизат от затвора. Консулт сам лично ги изпращал на малки групи, запазени от сигурен конвой, въ християнски

янскитѣ квартали, дѣто тѣ можели да бждатѣ въ от-носителна безопасностѣ. Въ числото на пуснатитѣ има-ло и около 200 турци.

Слѣдъ туй събитие руския консулъ станалъ цен-трална фигура въ Скопие, мѣстното население се об-ръщало къмъ него, като игнорирало мѣстнитѣ власти. При него дошелъ и мѣстния валия, Галибъ паша. Всичко-е изгубено, заявилъ той. Помогнете ми да избѣгамъ и послѣ правете съ града, каквото искате“. Консу-лътъ му далъ своя екипажъ, за да го заведе на га-рата. Подиръ нѣколко минути екипажътъ се върналъ. Въ него лежалъ убитъ секретаря на валията, консул-ския файтонджия билъ раненъ въ лакътя, а самъ ва-лията, кой знае какъ, останалъ здравъ.

Указало се, че на моста надъ Вардаръ единъ албанецъ-фанатикъ отъ онѣзи, които искали да се защищава града съ оржие, стрѣлялъ върху валията, но не го улучилъ. Албанецатъ билъ убитъ на мѣстото си отъ нѣкого изъ тълпата. Галибъ-паша побързалъ да се скрие въ консулството и се заобиколилъ съ въоръжена стража. Късно прѣзъ нощта консулътъ, заедно съ своитѣ гавазии, го завелъ на гарата, на-станилъ го въ вагона и го изпратилъ въ Цариградъ.

Съ заминаването на валията управлението на Скопие фактически минало въ рѣцѣтъ на руския кон-сулъ. Когато той се върналъ отъ гарата въ консул-ството, тамъ вече го чакала делегация отъ мѣстнитѣ мусулмани.

—Ние ви опълномощаваме да прѣдадете града на сърбитѣ, казали делегатитѣ, но вие трѣбва да га-рантирате неприкосновеността на нашитѣ жени и имоти.

Консулътъ далъ исканата гаранция и на другата сутринъ той заминалъ да посрѣщне сръбската армия. Съ него заминали и френския, английския и австрий-ския консули. Тѣ пѣтували нѣколко километра по безобразенъ пѣтъ. Най-послѣ, отдалелъ се показали първитѣ отряди на сръбската кавалерия. Консулитѣ били заобиколени, вързали имъ очитѣ и въ такъвъ видъ ги повели:къмъ сръбския прѣстолonasлѣдникъ, ка-то изминали още нѣколко километра пѣша.

Най-послѣ тѣ били заведени при щаба. Рускиятъ

консулъ изложилъ на наслѣдника условията за прѣдаване на града и, слѣдъ като тѣ били приети, той се върналъ въ Скопие, заедно съ сръбската войска.

— Но най-неприятния моментъ отъ всичко прѣкарано, завършилъ руския консулъ, Калмиковъ, бѣше тогава, когато насъ, съ завързани очи, ни поведоха, държейки се единъ за другъ, безъ да знаемъ на кждѣ; азъ прѣзъ цѣлото врѣме постоянно си губихъ га-лошитѣ въ калъта“.

* * *

Рускиятъ кореспондентъ пише, че цензурата въ Скопие е била просто невѣроятна. Затова той отишелъ въ Бѣлградъ и отъ тамъ писалъ на вѣстника си.

Никаква поща не е съществувала въ Скопие. Писмата се върдалѣли по пода на цѣли купища, потѣхъ ходѣли войници и албанци съ кални ботуши. Прѣпоръчена кореспонденция не приемали тогава въ Скопие. Но и въ Бѣлградъ му правили голѣми прѣчки.

VIII.

„Гяуритѣ идатъ“.

Когато на 11 октомврий стана битката при Куманово, въ Скопие почнаха да пристигатъ извѣстия, че турцитѣ сж изгубили боя. При руския консулъ се явиха виднитѣ жители на града и му заявиха, че тѣ не желаятъ да защищаватъ Скопие, защото тогава града ще бжде разрушенъ и населението избито. Калмиковъ (консултътъ) имъ прѣдложи да прѣдадатъ града безъ бой, като имъ заяви, че въ такъвъ случай той гарантира безопасността на женитѣ и дѣцата. Бѣше свикано съвѣщание, на което присѣдствуваха 150 прѣдставители на мохамеданското население. Съвѣщанието избра комисия, която да води прѣговори отъ името

на града. Прѣзъ нощъта въ руското консулство се събраха валията, консулскитѣ корпусъ, градоначалникътъ и прѣдставителитѣ на мохамеданското население. Бѣше рѣшено да помолятъ командающия войскитѣ, Фетхи-паша, да изведе войската отъ града. Валията и избраницитѣ отидоха при Фетхи-паша, но той имъ заяви, че ще защищава съ орѣжие града. Тогава валията и избраницитѣ отидоха на телеграфа и помолиха отъ Цариградъ да забранягъ на Фетхи-паша да се сражава въ града, изпълненъ съ мюсулмански жени, избѣгали отъ всичкитѣ краища на вилаята. Но отъ Цариградъ не имъ отговори.

Сутринтъ на 12 октомврий съобщиха на консула Калмиковъ, че въ затвора се намиратъ нѣколко стотици християни, на които отъ два дни насамъ не сѣ имъ дали храна и че въ стѣнитѣ на затвора се чуватъ изтрѣли. Консултътъ отиде въ затвора и поиска да го пуснатъ. И той бѣ пуснатъ. Надзирателътъ заяви, че той нѣма съ какво да храни затворницитѣ, тъй като всичко е прибрано отъ войската. Въ това врѣме почнаха да пристигатъ въ Скопие остатѣцитѣ отъ разбитата при Куманово армия. Войницитѣ пристигаха на групи: пѣхота, кавалерия, артилерия. Улицитѣ бѣха запълнени съ тѣхъ. Тогасъ Фетхи-паша напусна града и остави мисълъта да се съпротивлява.

Въ сѣщото врѣме албанцитѣ извършиха покушение върху живота на валията. Изтрѣлитѣ прѣдизвикаха невѣроятна паника. Нѣкой изъ тѣлпата извика: „гяуритѣ!“ И всички удариха на бѣгъ. Артилериститѣ, които караха гаубицитѣ, отрѣзаха каишитѣ и избѣгаха. По улицитѣ и моста прѣзъ Вардаръ бѣха оставени 10 гаубици. Слѣдъ малко улицитѣ опустѣха. Не се виждаше нито единъ турски войникъ.

На 13 октомврий мюсулманскитѣ делегати се съгласиха да отидатъ въ сръбската армия и да ѝ заявятъ, че прѣдаватъ града. Но тѣ поискаха да отиде съ тѣхъ и руския консулъ, Калмиковъ. Останалитѣ консули тъй сѣщо заминаха съ тѣхъ. Делгацията се яви при сръбския прѣстолонаслѣдникъ и му заяви, че Скопие се прѣдава. Въ сѣщия день сръбскитѣ войски заеха Скопие.

IX

Цѣла Македония окупирана.

На 16 октомврий операциитѣ на сръбскитѣ и сръбско-българскитѣ войски на военния театъръ имаха слѣдния резултатъ.

Сръбската армия бѣше заела градоветѣ Сѣница, Нови-Пазаръ, Вучитрънъ, Феризовичъ, Прищина, Гилане, Прешево, Куманово, Кратово, Кочани и Скопие. Очакваше се палането на Велесъ и Шипъ.

Най-голъматъ съпротива, както знаемъ, турцитѣ направиха при Куманово, Прищина и Нови-Пазаръ. Най-кръвополитно сражение стана при Куманово. Три пѣти сѣрбитѣ се впускаха въ атака. Боятъ се свърши едно диво клане съ ножове и щикове. Въ туй сражение бѣха убити повече отъ петъ хиляди турци и арнаути. И сѣрбитѣ понесоха огромни загуби. Тѣ дадоха убити двама полкови командири, нѣколко баталионни командири и много офицери. Количеството на убититѣ долни чиновне не бѣ още извѣстно.

Съединениятъ отрядъ на сръбскиятъ генералъ Стефановичъ съ българскитѣ войски прѣвзеха градоветѣ: Егри-Паланка, Кратово и Кочани. Армията на генералъ Живковичъ взе градоветѣ Сѣница и Нови-Пазаръ.

При прѣвземането на крѣпоститѣ Джурджура и Стубюра сръбскитѣ войски бѣха измамани отъ албанцитѣ, които бѣха влигнали бѣлъ байракъ, но когато сѣрбитѣ наближаха, албанцитѣ почнаха да стрѣлятъ върху имъ залпове. Това ожесточи сѣрбитѣ до крайна степенъ. Тукъ игра роль накупѣлата отъ вѣкове умраза на сѣрбитѣ къмъ албанцитѣ, пореди убийствата и грабежитѣ, които послѣднитѣ вършиха

надъ мирното селско население. Очевидци разказватъ, че това е било една нечувана касапница на хора.

Иса Болетинацъ, обѣща да дѣйствува въ съюзъ съ сърбитѣ, на отпослѣ измѣни и заедно съ другитѣ албанци-мусулмани отиде при турцитѣ.

Около Сѣница стана съединение на сръбската армия съ черногорската, което съединение извика единъ неописуемъ ентусиазмъ въ двѣтѣ страни. Новопазарскиятъ санджакъ и по голѣмата частъ отъ Стара Сърбия се намиратъ въ ржцѣтѣ на сърбитѣ и черногорцитѣ. Албанскитѣ сбиршини сж разбити на Косово поле. Сега всички сж убѣдени, че цѣла Албания ще може безъ прѣчки и трудности да бжде прѣвзета отъ сръбскитѣ войски.

Вземанието на Скопие отъ сърбитѣ стана безъ бой. Турскитѣ войски отъ Скопие избѣгаха къмъ Овче поле и Велесъ, но, споредъ послѣднитѣ свѣдѣния, турцитѣ напускатъ и Велесъ, защото тѣ се страхуватъ да не бждатъ заприщени отъ сърбитѣ отъ къмъ Щипъ, който се намира по-надолу на желѣзопътната линия, до р. Вардаръ. Падането на Щипъ въ ржцѣтѣ на съединенитѣ сръбски и бѣлгарски войски се очаква всѣки часъ.

* * *

Подиръ поражението на турцитѣ при Куманово между турскитѣ военнопочалници изникнало разногласие относно по-нататѣшния начинъ на дѣйствуване. Поради това Зеки-паша се отказалъ да бжде повече командиръ на войскитѣ.

Тогава една група офицери си съставили собствень планъ на защита на Велесъ, който планъ, обаче, излѣзе несполучливъ.

Турцитѣ заемаха около Велесъ най-добритѣ позиции и се готвѣха да дадатъ единъ силенъ отпоръ. Обаче сръбската конница, която се отличи при Куманово и Скопие, и тукъ съумѣ да раздѣли турската армия. Разбититѣ турски войски избѣгаха по двѣ посоки: къмъ Прилѣпъ и Гостиваръ и вѣроятно, тия двѣ части на разбитата армия не можаха вече да се съединятъ. И по-нататѣкъ турцитѣ едва ли биха мог-

ли да укажатъ една силна съпротива, тъй като почти цѣлата имъ артилерия бѣ плѣнена отъ сѣрбитѣ.

Въ прищинския окръгъ царува (къмъ 17 октомврий) спокойствие навсѣкждѣ, има и редѣ. Арнаутитѣ съ сѣмействата и добитѣка си слизатъ отъ планинитѣ и сами си прѣдаватъ на сѣрбскитѣ власти орѣжието.

Мюсулманинѣ поставятъ на дѣсната си рѣка три цвѣтни знаци.

Прищина е украсенъ съ сѣрбски флагове. Търговцитѣ отвориша дюкянитѣ си.

* * *

Въ Скопие се намираше цѣлия битолски корпусъ. Турцитѣ отстѣпиха въ безредие, което се познава по туй, че тѣ сѣ изоставили на пѣтя си 18 гаубици, а въ самия градъ Скопие има складове, пълни съ провизии и военни припаси. Турскитѣ войници се прѣдаватъ на прѣднитѣ сѣрбски патраули и молятъ да бждатъ гостини да си идатъ по домоветѣ.

Съдържание:

ΣΟΣ

стр.

1. Дѣлото на балканския съюзъ . . . 3.

Страшната битка при Куманово.

2. Сърбитѣ унищожиха турцитѣ . . . 7.
3. Сръбската артилерия изуми турцитѣ . . 10.
4. Ужасния огънь на сърбитѣ . . . 12.
5. Планътъ на сърбитѣ напълно сполучи . 15.
6. Куманово слѣдъ поражението на турцитѣ . 17.
7. Заловена прѣписка на турската армия . 21.

Прѣдаването на Скопие.

8. Скопие се прѣдаде безъ бой . . . 25.
9. „Гяуритѣ идатъ“ . . . 28.
10. Цѣла Македония окупирана . . . 30.

